

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 55., BR. 1., 1. – 40., ZAGREB, veljača 2008.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

DEKLARACIJA I JEZIKOSLOVLJE*

Radoslav Katičić

U ovim se razmatranjima razlažu jezikoslovna pitanja koja implicitno postavlja Deklaracija i pokazuje se da ona osporava mladogramatičarske kriterije za određivanje identiteta književnih jezika koji su do danas ostali premoćno utjecajni. Da bi se znalo što je upravo hrvatski književni jezik, potrebno je napustiti dijalekatski monizam koji je do sada nametala njegova teorija i prihvatiti dijalekatski pluralizam u kojem se isti književni jezik različito dijalekatski stilizirao sve do dosljedne novoštokavske jekavske stilizacije njegova standardnog oblika.

Još dok se sastavljala, potpisivala, objavljivala, i kad su nad njom zatutnjili partijski gromovi, živo se osjećalo povijesno značenje Deklaracije. U desetljećima koja su od tada prošla to se značenje pokazivalo sve jasnije i oštrije. Taj se prvotni dojam utvrdio, nije se rasplinuo. Doista ima razloga da se Deklaracije sjećamo i opet vraćamo na nju. Njezin tekst sasvim prepoznatljivo izriče volju: odlučno opredjeljenje za jezik svojega naroda i to je, dakako, ono što tomu, po sebi vrlo suspregnutom, po rječniku i frazeologiji gotovo konformističkom tekstu daje njegovo prijelomno značenje. A tko pozna prilike kakve su tada bile, razumije i zašto je takav.

* Referat održan na Okruglom stolu „Četrdeset godina Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ koji je upriličila Matica hrvatska 30. studenoga 2007. u Zagrebu.

Od svega se toga nije uočavalo kako je Deklaracija dotaknula i time otvorila ozbiljno jezikoslovno pitanje. Ono se u vezi s njom nije čak ni zamjećivalo, a zapravo je trebala pokrenuti temeljito razmišljanje i raspravu o njem. No buka koja je nastala oko nje zapriječila je to. Deklaracija, naime, samim svojim pojavljivanjem postavlja pitanje koji je i kakav jezik taj za koji se u Deklaraciji traži ustavni status i poštivanje u javnoj porabi tamo gdje je stanovništvo hrvatsko. U Deklaraciji se taj jezik naziva hrvatskim i svima se činilo samorazumljivim i jasnim da je upravo to taj jezik. I inače živo osjećamo da je hrvatski jezik posebna i vlastita izražajnost, različita od svih drugih, pa i onih koje su joj najbližije. Pri tome se, dok smo među sobom, lako zaboravlja da u jezikoslovlju to još nije raščišćeno i valjano obrazloženo, obrazloženo tako da bi bilo i široko prihvaćeno. Na međunarodnoj vjetrometini, ne samo političkoj, nego i znanstvenoj, tu ne nailazimo lako na razumijevanje.

Kada su nas poslije objavljivanja Deklaracije pozvali na Gornji grad, u Komitet na pranje glave, bili su među onima koji su nas u Matici hrvatskoj ispraćali Većeslav Holjevac i Ivan Šibl. Taj posljednji nam je rekao da bi, ako imamo razgovarati s Bakarićem, bilo dobro da popijemo konjak. Nije bilo tako strašno jer razgovarali smo s Mikom Tripalom. Ali je tamo prisutni funkcionar Duje Katić u svojoj „diskusiji“ unjkavim glasom rekao da mu je Deklaracija neprihvatljiva jer je za njega mjerodavna „naučna misao“, po kojoj su hrvatski i srpski jedan te isti jezik. Mislim da je ovaj skup posvećen Deklaraciji prilika da se i o toj „naučnoj misli“ kaže koja riječ.

Svi znamo na što je Duje Katić pri tome mislio. Punili su nam uši time. Lingvistika je, govorilo se, dokazala da su hrvatski i srpski jedan te isti jezik. To se temelji na shvaćanju jezika koje su uveli i dosljedno zastupali jezikoslovci mladogramatičari, neizmjereno zaslužni za jezičnu znanost kakva se onda bujno razvila. Istina, danas ih se mnogi rado odriču, odguruju ih kao premašene kasnijim razvojem u ropotarnicu znanstvene povijesti, u koju su lako spremni gurnuti sve što je zahtjevno, ali jezikoslovne struje što su došle za mladogramatičarima, strukturalističke i poststrukturalističke, bavile su se drugim vidovima jezične pojave, a za određivanje i priznavanje identiteta književnih jezika ostala su do danas na široko mjerodavna temeljna mladogramatičarska shvaćanja, pa bilo to izrečeno ili, što je češće, ostajalo da se samo podrazumijeva.

Po tom shvaćanju jedini su pravi predmet jezikoslovnoga istraživanja autentični narodni govori. Njihov se identitet određuje genetski, dakle po njihovu postanju. Po postanju se nadalje ti govori svrstavaju u skupine, i na kraju u jezike. Takvi se jezici supostavljaju drugim jezicima, također skupinama svojih pojedinačnih govora. Svaki je književni jezik nasuprot tomu, po njihovu shvaćanju, umjetna tvorevina i kao takva zapravo nije dostojan da bude predmet jezikoslovnoga istraživanja. Nije pravi, autentičan jezik. Mladogramatičari o književnim jezicima rijetko govore bez prizvuka ironije. Oni su radili u ozračju pozitivizma, a za njihovo jezikoslovlje jedino su podatci o organskim narodnim govorima pozitivni fakti. Književni se jezici

tako i nisu smatrali faktima, pogotovu ne pozitivnim. Orijehtacija prema pozitivnim faktima dovela je tako do toga da se važno područje jezične faktičnosti, u javnom susretanju s jezikom upravo središnje, istisne iz jezikoslovnoga obzorja. To je jedan od temeljnih apsurdâ s kojima smo se navikli živjeti. I ne pitati se o njima.

Mladogramatičari, naravno, nisu mogli zaobići važnost književnih jezika. Ona je u jezičnom životu vrlo velika i sasvim očita. Istražujući jezike, oni su uvelike radili s književnima jer su književni jezici mnogo pristupačniji i pregledniji od narodnih govora, koji su k tomu najčešće i nedovoljno istraženi, a kad se radi o starijim razdobljima gotovo da i nema drugoga nego samo književnih jezika. Ali to nije pokolebalo mladogramatičare u njihovu gledanju na jezik. Služeći se materijalom književnih jezika, oni su uvijek u tim podacima gledali organske narodne govore što su stajali iza njih, u njima se očitovali, uzimali su književne jezike kao zastupnike organskih narodnih govora.

Tako su onda govorili o „dijalekatskoj osnovici“ književnoga jezika, i koliko su god najviše radili s podacima o književnim jezicima, ta ih je dijalekatska osnovica, u skladu s njihovim temeljnim pogledima, zanimala više od književnoga jezika samog. Sukladno s time određivao se i identitet književnoga jezika. Odatle je proizašlo načelo: koliko dijalekatskih osnovica, toliko književnih jezika – jer svaka dijalekatska osnovica određuje svoj književni jezik, u nj je umjetno preoblikovana. Književni jezik tako je u očima mladogramatičara zapravo ta osnovica.

To načelo nigdje nije bilo tako izrečeno, a kamo li proglašeno, ali se u jezičnoj znanosti vrlo dosljedno primjenjivalo, a primjenjuje se još i danas. I strukturalistička i poststrukturalistička lingvistika malo su što na tome promijenile. To pak, ako se primijeni na hrvatski, znači: književni jezik s čakavskom osnovicom i književni jezik s kajkavskom osnovicom, te književni jezik sa štokavskom dijalekatskom osnovicom nužno stoje jedan pored drugoga kao tri bitno različita književna jezika, svako za sebe, jedno drugomu tuđe. Kako je pak književnomu jeziku Hrvata i književnomu jeziku Srba dijalekatska osnovica novoštokavska, dakle ista, taj je po tome nužno samo jedan književni jezik, jedan te isti. Ovamo ide, dakako, i književni jezik muslimana Bošnjaka i književni jezik Crnogoraca jer je i tu dijalekatska osnovica novoštokavska. To je „naučna misao“ koje se u svojoj „diskusiji“ držao Duje Katić.

Pri takvu se gledanju na jezične pojave posve zanemaruje to da književni jezik živi drukčije nego organski narodni govor, da je u književnom jeziku često najvažnije ono čega u organskom narodnom govoru gotovo i nema. Za književni jezik bitan je kulturni i civilizacijski leksik, kulturna frazeologija i odnjevovana, specijalizirana stilistika. Bitni su, nadalje, uzorci pomno oblikovanih tekstova. Osobito su tu važna vrijednosna obilježja kojima se istančano i slojevito obilježuju svi elementi jezičnoga izraza. Nema književnoga jezika bez pomno izbaždarene ljestvice izražajnih vrijednosti. Mnogo je obilježja osim dijalekatskih koja su bitna za književni jezik, pa i bitnija od njih. Ona stoga određuju i njegov identitet.

Iz te spoznaje proizlaze važne konzekvencije za hrvatski književni jezik i za hrvatski standardni jezik kao njegov najrazvijeniji oblik. Ako se postavi pitanje o „dijalekatskoj osnovici“ toga standardnog jezika, često će se čuti i pročitati da je to istočnohercegovački dijalekt. Takav odgovor sugerira da je taj dijalekt odabran među drugima da posluži kao književni jezik, pa je onda i obrađen i izgrađen kako bi zadovoljio zahtjeve što se postavljaju književnomu jeziku da bude standardan, te od tada vrši funkciju hrvatskoga standardnog jezika. Ta je pak funkcija povijesno i sociolingvistički jasno određiva i određena. U nas je to daleko najbolje, a i u svjetskim okvirima vrhunski, razložio i objasnio Dalibor Brozović.

Sve to, međutim, implicira da i mi sada kad govorimo i pišemo svojim standardnim jezikom govorimo i pišemo istočnohercegovački. A zapravo se tim dijalekto-loškim nazivom kaže samo to da su dijalekatska obilježja hrvatskoga standardnog jezika novoštokavska jekavska, i ništa više. U dijalektologiji se za takva obilježja uobičajio naziv „istočnohercegovački“, iako su njime obuhvaćeni ne samo govori istočne Hercegovine, kojima u velikoj većini govore Srbi, a uz njih i nešto Hrvata i Bošnjaka muslimana, nego su njime jednako tako obuhvaćeni i govori dubrovačkoga kraja i samoga Dubrovnika, Konavala te istočnoga dijela poluotoka Pelješca, sve govori Hrvata koji baš nikako ne pripadaju istočnohercegovačkoj etnolingvističkoj cjelini.

Već je po tome neprilično izjednačivati jekavsku novoštokavštinu s istočnohercegovačkim dijalektom, a to vrijedi kud i kamo više kada se govori o književnom jeziku svih Hrvata i o njegovu standardiziranom liku. To je slaba lingvistika koja ne luči genetskolingvističko razvrstavanje govora od njihova etnolingvističkog karakteriziranja. A jedino su takvim shvaćanjem omogućena mišljenja, nekada u slavistici premoćna, a u njoj i danas još uporno prisutna, iako u svijetu većinom ostaju neizrečena ili tek usput natuknuta, po kojima je taj standardni jezik, standardni jezik Hrvata, zasnovan na jednom srpskom dijalektu u najužem smislu toga pojma, pa je po tome i sam zapravo, ako se sudi objektivno, srpski. Što se tako ne zove, to je samo ustupak hrvatskoj iracionalnosti. Takvo je mišljenje vrlo živo u srpskoj jezikoslovnoj sredini, da ne govorimo o kulturnoj, a i u međunarodnoj slavistici na mnogim se stranama drži, manje eksplicitno, ali dosta žilavo. U svijetu se to danas češće očituje u tome što se lako prihvaća predodžba, bilo da se izriče ili samo podrazumijeva, kako je dosta znati srpski, pa da se samim time zna i hrvatski. Za hrvatski jezik u svijetu to je dakako vrlo nepovoljno.

No stvari se pokazuju u sasvim drugom i u pravom svjetlu ako se bolje pogleda kako je doista nastao hrvatski književni jezik. Temeljna značajka hrvatske jezične situacije jest mnogodijalekatnost i tronarječnost. Kao hrvatsku cjelinu ne određuju je narječja i njihovi dijalekti kao zasebne danosti, nego komunikacijski suodnosi među njima. Ne određuju je, pojednostavnjeno rečeno, čakavci, kajkavci i štokavci svaki sami za se, nego tako što se sporazumijevaju jedni s drugima. Tek tada imamo

hrvatski jezik. Vrlo je tu ilustrativno npr. jezično sporazumijevanje na sajmu u Fužinama u Gorskom Kotaru. Kroz mjesto teče rječica. Po mostu preko nje prelazi se od čakavaca s jedne do kajkavaca s druge njezine strane. Na tom se sajmu skupljaju ljudi iz sve bliže okolice i razgovaraju, dakako, jedni s drugima. Onamo dolaze s obje strane rječice, a dolaze i štokavci, ikavski Bunjevci iz obližnjega Liča. Ta dijalekatska interakcija, to sučeljavanje i priljublivanje, upravo to je hrvatski jezik. To mu određuje cjelinu. Baš po tome on i jest različit od svakoga drugog jezika. Ni u kojem drugom nema interakcije toga trojega: čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga.

Hrvatski književni jezik nije nastao izborom i ustoličenjem jednoga dijalekta. Okvir hrvatskoj pismenoj kulturi, onoj na slavenskom jeziku, zadala je ćirilometodska književna škola, *Methodii doctrina*, kako kaže naše najstarije vrelo, papinsko pismo splitskomu nadbiskupu iz godine 925. To je bilo najpotpunije i najočitije tamo gdje se u crkvi euharistija slavila na crkvenoslavenskom jeziku, u glagoljaša, ali posredno i tamo gdje se slavila latinski, a pokazivalo se tu, dakako, u tekstovima namijenjenim crkvenomu puku i pisanima stoga na njemu razumljivom književnom jeziku. Ta se je *slovinska pismenost*, koja je zadržavala ime književnoga jezika solunske braće (slovenski jezik), osim u strogo liturgijskim tekstovima vrlo rano otvorila narodnom jeziku, postajala sve razumljivija i neškolovanima. Naziv *slovinski / slovjenski / slovenski* mogao se poslije zamjenjivati nazivom *hrvatski*, pa se u danim razdobljima i na danim prostorima i zamjenjivao, isto onako kako se u drugim granama ćirilometodske književne tradicije naziv *slovenski* mogao zamjenjivati i zamjenjivao nazivima *bugarski*, *srpski* i *ruski*. Književnomu jeziku svake od tih tradicija njoj pripadna zamjenjivost autentično je povijesno ime.

To razvojno polazište zorno se pokazuje na Baščanskoj ploči. Ona nas se u prvi mah doima kao da je pisana narodnim hrvatskim jezikom s tek ponekim simboličkim obilježjem crkvenoslavenskoga, ali je pomno i oštroumno istraživanje Stjepana Damjanovića, nadograđujući na ono što su bili postavili Eduard Hercigonja i Josip Bratulić, pokazalo da njezin tekst odaje naobrazbu u zahtjevnoj crkvenoslavenskoj književnoj kulturi. Taj tekst tako svjedoči kako se crkvenoslavenska pismenost, sa svom svojom istančanom naobrazbom, bila čvrsto ukorijenila u Hrvata, a onda rano otvorila narodnomu jeziku, bliskom i prisnom materinskim govornicima. Tako Baščanska ploča, koju doista ne bez razloga često spominjemo, neočekivano zorno svjedoči o početcima slavenskoga književnog jezika u Hrvata, u mjeri koja se nije ni slutila.

Tako je hrvatski narodni jezik u prvotno slovinskom okviru, zahvaljujući upravo njemu i statusu koji je po njem dobio, postajao i postao književnim. Nije za to odabran nikoji dijalekt kao cjelovita etnolingvistička danost, nego su elementi narodnoga jezika u *slovinskom* okviru unosili u pismenu i javnu porabu narječna, pa i dijalekatska obilježja, već prema kraju u kojem se *slovinska* knjiga ponarodivala, oslobađajući se, osim u svetoj liturgiji, spona crkvenoslavenskoga uzora. Isprva su pri tome izričito

prevladavala čakavska narječna obilježja, a onda su se tomu pridruživala sve više štokavska, pa i kajkavska. U tome je temeljna tronarječnost hrvatskoga književnog jezika. Nikako mu nije primjeren dijalekatski monizam, koji je njegovoj teoriji, kakva nam se ucjepljivala školovanjem, nametnulo mladogramatičarski usmjereno jezikoslovlje. Valjanoj teoriji hrvatskoga književnoga i standardnog jezika potreban je dijalekatski pluralizam, kakav je oduvijek obilježavao hrvatsku jezičnu zbilju, pa i književnu.

Bitno je uočiti da su pri tome pojedini tekstovi, namijenjeni crkvenomu puku (lekcionari, crkvene pjesme, obrednici, štivo vjerske pouke, životi svetaca i sl.), kako su se prenosili iz predjela u predio, u novim redakcijama dobivali i nova narječna i dijalekatska obilježja, koja su ih svugdje približavala onima kojima su trebali služiti. Pri tome su međutim zadržavali bitne crte svoje mjerodavno oblikovane jezične izražajnosti, crte koje su njihov izraz činile književnim, i s raznim dijalekatskim obilježjima kao prepoznatljivo isti. To je bitan oblik opstojnosti hrvatskoga književnog jezika.

U Korčuli mi je domaćin, kad smo se za stolom osjetili zaista ugodno, rekao: „*Lipo nan je Bog da*, kako mi rećemo.“ Odgovorio sam mu da se tako govori do Mure. Meni je taj izričaj u jednakim prilikama prislan još iz kajkavskoga diskursa mojega zagrebačkoga djetinjstva. Tek tada to glasi *Lepo nam je Bog dal*. Dijalekatalna obilježja tu su druga, ali je izgrađena jezična izražajnost ista. A u Bosni kao gost samostana u Kreševu čuo sam na dan sv. Katarine gvardijana kako, opet za stolom, započinje pozdravnu zdravicu riječima *Sveta Kata, snijeg na vrata*. A meni je taj izričaj i opet bio prislan iz djetinjstva, tek s drugim dijalekatskim obilježjima, ali jedva različit: *Sveta Kata, sneg na vrata*. Najveća je razlika tu u melodiji govora. Osjetio sam da sam i tu doma. To su odnosi čakavskoga, kajkavskog i štokavskoga kad se radi o hrvatskom jeziku, to ga i čini upravo njime.

Sve je to još premalo istraženo, ali se pouzdano može reći da su lekcionari iz kojih se pri misi na jeziku razumljivom štokavskom puku, kako u dubrovačkom kraju, tako na prvotnom području franjevačke redodržave Bosne Srebrene (od Zaostroga na Jadranu do Budima na Dunavu), čitalo iz evanđelja i apostolskih poslanica bile štokavski stilizirane, dakle „poštokavljene“, redakcije čakavskih knjiga, a u Zagrebačkoj biskupiji nije se to čitalo nego iz kajkavski stiliziranih, dakle „pokajkavljenih“, redakcija dalmatinskih knjiga. Tu valja živo zamisliti što je to čitanje – svake nedjelje i blagdana, u svakoj župi, svemu puku – što je to čitanje značilo za stvaranje zajedničke osjetljivosti za izražajne vrijednosti književnoga jezika. Upravo time je jezik svega toga puka bitno određen kao jedan, i to hrvatski.

To je sve poznato, i ne od jučer. Ono o kajkavskim lekcionarima otkrio je i objavio nitko manji nego Vatroslav Jagić. Izvrsno je to u svojoj temeljnoj knjizi o hrvatskome lekcionaru prikazao i dokumentirao Jerko Fućak. A ipak se o tome ne zna upravo ništa osim u najužim stručnim krugovima. Pa tako i dalje živi i djeluje predodžba

da nam je standardni jezik istočnohercegovački dijalekt. A mirno se može reći da su za naš standardni jezik svojom izražajnosti relevantnije knjige biblijskih prijevoda, vjerskih pouka i crkvenih pjesama s obilježjima svih triju narječja u razgranatoj povijesti svojih redakcija nego organski govori istočnih Hercegovaca: Srba, Hrvata i Bošnjaka muslimana. I književnost hrvatske renesanse i baroka mnogo je, dakako, relevantnija za nj od istočnohercegovačkog jekavskog novoštokavskog folklor. Upravo je ta književnost počela obilno crpiti iz usmenoga narodnog pjesništva i unositi njegovu jezičnu izražajnost u pisanu riječ. Predromantizam prosvjetiteljstva zasnovao je na tome svoju strategiju književnojezične izražajnosti (Kačić, Relković, Došen i drugi). A povijesni je razvoj tekao tako da je pod utjecajem dubrovačke pismenosti i književne djelatnosti prvotnoga područja franjevačke redodržave Bosne Srebrene u hrvatskom književnom jeziku već u 18. stoljeću sve više prevladavala novoštokavska dijalekatska stilizacija, pa onda, razmjerno kasno u 19., baš jekavska, i tamo gdje mjesni govori to nisu bili. Do druge polovice 18. stoljeća (novo)štokavska je dijalekatska stilizacija književnoga jezika posve prevladala i na čakavskom govornom području (osim u Gradišćanskim Hrvata), a do druge polovice 19. preporodni ju je pokret protegao i na kajkavsko.

Hrvatski standardni jezik i nije nego upravo taj jezik, kako se razvijao sve tamo od Bašćanske ploče, tek sada dosljedno stiliziran prema dijalekatskim obilježjima jekavske novoštokavštine. Ona mu je samo dijalekatski model. Taj standardni jezik nikako nije sama ta jekavska novoštokavština, a još manje je istočnohercegovački dijalekt kao etnolingvistička danost, pa koliko god poslije obrađen da bude standardni jezik. Na toj temeljnoj činjenici ništa ne može promijeniti to što je njegova standardizacija uspješno dovršena u znaku jezične ideologije koja nimalo nije bila u skladu s njom. No kako god ne može ništa promijeniti, posljedice toga nesklada i danas se osjećaju.

Tek kada se to zna, može se steći primjeren odnos prema normi hrvatskoga standardnog jezika, mogu se rasplitati nespornosti koji su se spleli oko njega i razgrađivati nezadovoljstva što su se oko njega nataložila. Treba shvatiti i mentalno doista usvojiti to da hrvatski književni, a po tome i standardni jezik naprosto nema „dijalekatske osnove“! Teško se, uostalom, može reći da ju imaju slovenski i njemački. Hrvatski je standardni jezik samo dosljedno stiliziran prema dijalekatskim obilježjima jekavske novoštokavštine. Ona mu je apstraktan dijalekatski uzorak, nije konkretna osnovica. To je, kako je iskustvo već nedvojbeno potvrdilo, vrlo povoljno za njegovu standardnost. Ali je ipak samo površan sloj. U dubljima on je tronarječan i bitno određen svom povijesti hrvatske kultivirane izražajnosti. Bez svijesti o tim dubljim slojevima nije moguće uravnotežiti odnos hrvatske jezične zajednice prema svojoj velikoj stečevini, standardnomu jeziku, niti valjano dograđivati njegovu normu. A u naravi je standardne jezične norme da se stalno mora dograđivati.

Pokazuje se, međutim, kako izricanje jednostavne istine da je primjerenije govoriti o dijalekatskoj stilizaciji hrvatskoga književnog jezika, pa po tome i standardnoga, nego o njegovoj dijalekatskoj osnovici, izaziva i danas osporavanja koja pokazuju koliko su duboki nesporazumi što su se oko toga ukorijenili u našu jezikoslovnu svijest i koliko je od toga iskrivljena slika o našem jezičnom položaju. To je glavni razlog što je u hrvatskoj jezičnoj zajednici poremećen odnos prema svojem standardnom jeziku.

Bit toga nesporazuma leži u tome što taj standardni jezik, kako je već rečeno, nije novoštokavski jekavski dijalekt izgrađen u standardni jezik, kako su nas učili misliti, nego je to naš tradicionalni književni jezik još od ranoga srednjovjekovlja, u svojem najprvotnijem sloju ćirilometodski, a onda od rana otvoren narodnom jeziku, osobito utjecaju njegove usmene književnosti – književni jezik dakle koji je mnogostoljetnim razvojem u različitim narječnim ambijentima, kojima su se prilagođavali oni tekstovi koji su svojom izražajnošću svemu puku najmjerodavniji, izgrađivan i na kraju standardiziran tako da je dobio dosljedno provedena novoštokavska jekavska dijalekatska obilježja, ali i to pod jakim utjecajem književnog uzusa. Tako je standardno *vol* i *sol*, a ne *vô* i *sô*, kako je dijalekatski novoštokavski.

Svaki govornik hrvatskoga standardnog jezika prilazi mu svojom prvotno stečenom jezičnom spontanosti, kakva god ona već jest, i kakva god joj bila dijalekatska obilježja, i nju onda upoznavanjem mjerodavnih tekstova, knjižnih i književnih, a i u javnoj riječi, u ophođenju s tim tekstovima nauči oblikovati prema književnoj i standardnoj stilizaciji, stilizaciji u svakom pogledu, pa tako i prema dijalekatskoj stilizaciji, novoštokavskoj jekavskoj. Vladanje standardnim jezikom nije stvar govornikova dijalekta, nego školovanja i naobrazbe, što, dakako, ne znači da to školovanje i ta naobrazba ne protječe i spontano, životom i odrastanjem u jezičnoj zajednici. Hrvatski je standardni jezik oblikovan prema novoštokavskom jekavskom kao svojem apstraktnom dijalekatskom modelu, a nije utemeljen na ikojem takvu dijalektu kao konkretnoj etnolingvističkoj zbilji. Stiliziran je, a takav stiliziran obuhvaća sve hrvatske govore. Govornici svih njih priučavaju mu se, proširuju njime i izgrađuju svoju prvotnu, spontano stečenu, jezičnu moć. Nova empirička istraživanja, koja su još u tijeku (Dunja Pavličević-Franić o tome je usmeno izvijestila u raspravi koja se pavela na sjednicama Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika. Ta je rasprava pristupačna preko zapisnika 18. i osobito 19. sjednice koji su objavljeni na mrežnim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje) nedvojbeno pokazuju da je to upravo tako.

Ta novoštokavska jekavska stilizacija nije nešto usputno i neobvezatno, nego je vrlo dosljedna i po tome čvrsta. Možda je čak i nešto dosljednija nego je za hrvatski jezik najpovoljnije. Ali tako je protekao proces standardizacije i u to ne bi valjalo dirati niti to dovoditi u pitanje. A čvrsta dosljednost te stilizacije olakšava njezino svladavanje onima kojima izvorno nije bliska. Lakše joj ovladavaju sustavom.

Sasvim je druga stvar otvorenost standardnoga jezika prema neštokavskim narječjima. Ona je poželjna, ali nimalo ne krnji dosljednost standardne dijalekatske stilizacije, kao što ju ne krnje mjesna i osobna imena neštokavskih dijalekatskih obilježja, ne krnje ju ni riječi koje su ušle u nj iz drugih narječja. Ta su narječja ugrađena u povijest njegova razvoja, pa to stoga nisu u njem niti posuđenice niti tuđice, kako se u novije doba stalo krivo učiti.

Nema dvojbe da su i Ivan Mažuranić i August Šenoa pošli od vlastite jezične spontanosti koja nije bila novoštokavska jekavska. Tu su svoju ishodišnu jezičnu spontanost zadržali čitava života, a školovanjem su i naobrazbom stekli sposobnost da ju oblikuju tako da bude u skladu s hrvatskim književnim jezikom, upravo jezikom hrvatske književnosti, te da bude standardna, poprimajući dosljedno novoštokavska jekavska dijalekatska obilježja. I svojim bogodanim darom postali su u takvu jezičnom izražaju nenadmašivi majstori. Primjer i uzor svim izobraženim govornicima hrvatskoga jezika.

Ne će svaki govornik hrvatskoga standardnog jezika postati majstor, ali mu je put do jezične standardnosti isti, bez obzira na to kakva su dijalekatska obilježja njegove ishodišne jezične spontanosti. Čak i Dubrovčani moraju naučiti ne samo rabiti *riješiti se* mjesto *liberati se*, nego i dosljedno razlikovati *č* od *ć*. Inače, po svojoj ishodišnoj izražajnoj spontanosti samoj, ne vladaju hrvatskim standardnim jezikom, kako god ta njihova spontanost bila novoštokavska jekavska.

Ostavljajući sada po strani to da su štokavski dijalekti vrlo različiti i dijelom dosta udaljeni od dijalekatskih obilježja standardnoga jezika, valja reći da štokavci, pa i novoštokavci jekavci, ne ovladavaju standardnim jezikom drukčije nego čakavci i kajkavci. Za sve njih on je stilizacija. Svi ju postižu školovanjem i naobrazbom, u dodiru s mjerodavnim tekstovima. Nitko ovladavajući standardnim jezikom ne ostaje pri svojoj izvornoj dijalekatskoj spontanosti i nitko ne prihvaća dijalekatsku spontanost nekoga drugoga. Svatko na temeljima svoje dijalekatske spontanosti, kakva god ona bila, naobrazbom i knjigom, uz pomoć pismene porabe i preko javne riječi, izgrađuje svoju standardnojezičnu izražajnost. Predodžba pak da je to za one koji nisu rođeni štokavci učenje stranoga jezika kriva je i naopaka. Neprihvatljiva je, dakako, i predodžba, a ona se javlja i u štokavaca i u onih koji to nisu, da je hrvatski standardni jezik Hrvatima štokavcima svoj, a onima koji to nisu tuđ.

Takva predodžba ne vodi računa o tome kako je postajao hrvatski književni jezik, o tome kako je zbiljski tekla njegova standardizacija, nego prihvaća fikciju da je u jednom trenutku, u trenutku koji ne pripada dubljoj povijesnoj prošlosti, istočno-hercegovački novoštokavski jekavski dijalekt prihvaćen da bude standardni jezik Hrvata i da je to sada hrvatski standardni jezik. Uz takvo naopako gledanje ne može se onda razumjeti što hrvatski jezik jest i kakva mu je prava narav, kakav je u njem kroz stoljeća istinski odnos između književnoga, danas upravo standardnog jezika i sve raznolikosti narodnih govora, i kakav je trajan i neprestan utjecaj što ga jedno

vrši na drugo i time tvori cjelokupnost hrvatskoga jezika. A to nije samo stvar narodnosne samosvijesti i ponosa, nego je i pretpostavka našem razumijevanju samih sebe te ispravnomu razmišljanju o normativnim pitanjima i pronalaženju primjerenih pa stoga i funkcionalnih rješenja za njih. Pitanje o kojem se ovdje raspravlja bitno je tako i za pragmatiku hrvatskoga standardnog jezika. A pragmatika je sigurno nadalje važan vid standardnoga jezika.

Tu je i odgovor na pitanje što je upravo hrvatski književni jezik za ustavni status i javni položaj kojega se zauzima Deklaracija i za što su se jako izložili njezini potpisnici. Pokazuje se tako da ona pokreće sasvim temeljno jezikoslovno pitanje, osporava „naučnu misao“ koja je bila mjerodavna Duji Katiću, opovrgava kriterije identiteta književnih jezika zasnovane na mladogramatičarskom pozitivizmu, a nezaobilazno utjecajne sve do vremena obilježenih „postmodernim“ vrludanjima. O tom pitanju moramo početi ozbiljno razmišljati. O njem valja i raspravljati. I ono do čega se pri tome dolazi valja ugraditi u našu jezikoslovnu svijest. Treba unijeti u izobrazbu naraštaja koji dolaze tako da nam uđe u svijest, jezičnu i kulturnu.

Treba to samima sebi jasno izreći i svjesno otkloniti nosivi kriterij koji je mladogramatičarski pozitivizam uveo za određivanje identiteta književnih jezika. On, kako smo već rekli, glasi: koliko dijalekatskih osnovica, toliko književnih jezika. To vrijedi, dakako, i za standarne likove književnih jezika. A za hrvatski književni jezik to je toliko neprikladno da je nanijelo i nanosi veliku štetu razumijevanju njegove pojave i njegove naravi. Uostalom, upravo taj kriterij isključuje književni jezik Gradišćanskih Hrvata iz žive cjeline hrvatskoga književnog jezika, što je vrlo nepovoljno za njih, a nije povoljno niti za nas u njihovoj staroj domovini, kako god je malo tko toga svjestan.

Primjena toga kriterija znači npr. da u živoj književnoj komunikaciji što se u 16. stoljeću razmahala među renesansnim pjesnicima iz Hvara i Korčule s renesansnim pjesnicima iz Dubrovnika oni prvi, u kojih u književnom jeziku prevladavaju čakavska dijalekatska obilježja, pišu drugim književnim jezikom nego oni drugi, u kojih prevladavaju štokavska. A pri tome je sasvim očito da su oni to doživljavali kao jednu, zajedničku živu književnost. K tomu treba istaknuti da je, kako je dobro poznato, u jeziku dubrovačkih renesansnih pjesnika ne malo čakavskih dijalekatskih obilježja, a Korčulani i Hvarani, njihovi suvremenici, na što je upozorio Josip Vončina, pišu manje izrazito čakavski nego se govori na njihovim otocima. Tu se vrlo jasno pokazuje neprimjerenost mladogramatičarskog kriterija. A vidi se i to da su i jedni i drugi dijalekatski stilizirali svoj zajednički pjesnički jezik, stilizirali drukčije pod utjecajem govora svojega zavičaja, ali i s tim razlikama pisali jedni za druge.

Isto je tako poznato da je, također u 16. stoljeću, varaždinski pisac Ivan Pergošić svoj *slovenski* (to je isto što i *slovinski*) prijevod Verböczyjeva latinskoga zbornika odredaba ugarsko-hrvatsko-erdeljskoga feudalnog prava izdao u više redakcija, koje se po jeziku ne podudaraju sasvim. Pomnim istraživanjem utvrđene su tri jezične

verzije: više kajkavska, štokavsko-čakavska i manje kajkavska (Radomir Aleksić).¹ Teško će se moći tvrditi da je Pergošić prevodio na dva ili čak tri književna jezika, a kajkavski obilježen jezik Pergošićeva prijevoda nije nikoji organski kajkavski dijalekt. Njegov kajkavski književni jezik nema dijalekatske osnove. Nema baš nikakve dvojbe da je on svoj književni jezik svjesno dijalekatski stilizirao kako bi taj pravni priručnik bio upotrebljiv na širem području. Doista, Pergošić dovodi mladogramatičarski kriterij po kojem dijalekatska osnovica određuje identitet književnoga jezika, i inače neprimjeren zbilji hrvatskoga jezika, sasvim ad absurdum.

U vezi s time valja spomenuti i usmenu književnost. Nepobitna je činjenica da Hrvati neštokavci pjevaju štokavskije nego što spontano govore. A riječ *divojka*, *divojčica* ušla je odatle u jezičnu porabu i takvih krajeva kojih govori nisu ikavski, a i sama se ta riječ u najspontanijem govoru slabo javlja, nego ostaje književna. I u usmenoj književnosti postoji dakle dijalekatska stilizacija. A u jednoj međimurskoj narodnoj pjesmi susreću se početni stihovi Hasanaginice! Nosi ih na čelu. Zbilja nije čudno što nam je standardni književni jezik stiliziran štokavski.

Doista je potrebno da u punoj mjeri postanemo svjesni dalekosežnoga jezikoslovnog pitanja koje implicitno pokreće Deklaracija. Treba uobičajenu jezičnu teoriju izmijeniti u jednoj bitnoj točki, koliko god to i nije lako. I ne možemo se baš svakomu svidjeti time. Bez toga nam, međutim, nema valjana jezikoslovlja, bez toga ne možemo stati na visinu dometa koji je dosegnut Deklaracijom. Bez toga ona ostaje nedorečena, a mi pokazujemo da smo ju doduše izborili, ali ju zapravo nismo zaslužili. Ne umijemo znati što je hrvatski jezik.

Sažetak

Radoslav Katičić, sveučilišni profesor u miru, Zagreb – Beč
UDK 81-26, znanstveni članak,
primljen 9. prosinca 2007., prihvaćen za tisak 8. siječnja 2008.

The Declaration about the Croatian literary language and its implications for Linguistics

In this discussion it is shown what linguistic questions are implicitly touched by the Declaration and that it contests the neo-grammarians criteria for the identity of written languages, which remained overwhelmingly influential until today. In order to know what the Croatian written language, including its standard form, really is, it is necessary to renounce to the dialectal monism that was until now imposed by its theory and to apply dialectal pluralism in which this literary language was dialectally stylized in different ways until it eventually received its standard neoštokavian jekavian stylization.

---

¹ Radomir Aleksić, Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta, Južnoslovenski filolog 16, Beograd 1937. O tome Olga Šojat, Hrvatski kajkavski pisci I: Druga polovina 16. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti 15/I, Zagreb 1977., 77. – 78.